

Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi/
Journal of Travel and Hospitality Business
Cilt/Vol:21(2),Yıl/ Year:.,2024 ss/pp,271-291
Gönderim Tarihi/ Received: 04.12.2023
Kabul Tarihi /Accepted: 25.03.2024
DOI: 10.24010/soid.1399688

Araştırma Makalesi/ Research Article

Apiturizmin Avrupa ve Türkiye'deki Gelişiminin Değerlendirilmesi*

Evaluation of Apitourism Development in Europe and Türkiye

Doç.Dr. Harun ÇALHAN

Erciyes Üniversitesi
Turizm Fakültesi, Kayseri, Türkiye
E-posta: hcalhan@erciyes.edu.tr

Öz

Turistler gidecekleri bölgenin ayırt edici kültürel ve doğal güzelliklerini görmek ve farklı olanı hissetmek, yaşamak için yeni turizm türleri aramaktadırlar. Son yıllarda popüler olmaya başlayan apiturizm turistlerin arıcılık, arı ürünleri, bal çeşitleri, bal üretimi ve arı kovanlarındaki yaşam hakkında her şeyi öğrenme fırsatına sahip olabildiği bir turistik deneyimdir. Bu çalışmanın temel amacı, inovatif bir turizm çeşidi olarak apiturizm olgusunun incelenmesi ve doküman analizi yöntemiyle istatistiki verilere dayalı olarak 15 Avrupa ülkesi (Almanya, Avusturya, Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Fransa, İngiltere, İspanya, İtalya, Litvanya, Macaristan, Polonya, Portekiz, Romanya, Slovenya, Yunanistan) ile Türkiye'nin apiturizm gelişiminin karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesidir. Bu doğrultuda, çalışmada öncelikle inovatif bir ürün olarak apiturizm olgusu ve temel aktiviteleri irdelenmiş, araştırma sürecinde ise Avrupa ülkelerinin ve Türkiye'nin apiturizm gelişimi ikincil istatistiki verilere dayalı olarak karşılaştırmalı şekilde değerlendirilmiştir. Çalışma çerçevesinde Avrupa ülkeleri ile Türkiye'de faaliyet gösteren apiturizm müzeleri/ziyaretçi merkezleri web üzerinden gerçekleştirilen kapsamlı bir tarama işlemi ile belirlenmiş ve bulgular tablolastırılarak sunulmuştur. İncelenen ülkeler içinde en fazla sayıda apiturizm müzesine sahip ülkelerin sırasıyla Fransa, Almanya, İngiltere ve İspanya olduğu tespit edilmiştir. Türkiye'nin apiturizm potansiyelinin Avrupa ülkelerinden çok daha yüksek olmasına rağmen bu konuya Avrupa ülkelerinden daha az önem verdiği, daha az yatırım yaptığı anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Apiturizm, İnovatif ürün, Avrupa Ülkeleri, Türkiye

Abstract

Tourists are looking for new types of tourism to see the distinctive cultural and natural beauties of a region and feel and experience what is different. Apitourism has become popular in recent years as being one of unique type of alternative tourism with its special characteristics. Apitourism is a touristic experience in which tourists can have the opportunity to learn many things about beekeeping, bee types, honey production and honey varieties and life in beehives. The main purpose of this study is to examine apiturism as an innovative tourism type, and to evaluate the apiturism potential and improvements of 15 European countries (Austria, Britain, Bulgaria, Czech, France, Germany, Greece, Hungary, Italy, Lithuania, Poland, Portugal, Romania, Slovenia, Spain) and Türkiye based on statistical data. In this regard, within the scope of the study, firstly, the concept of apiturism, and its main activities were explained, and then evaluations and comparisons were made regarding the apiturism potential and improvements of European countries and Türkiye based on secondary statistical data. In the study, findings regarding apiturism museums/visitor centers in European countries and Turkey were classified. Among the countries examined, it was determined that the countries with the highest number of museums were France, Germany, England and Spain, respectively.

Key Words: Apiturism, Innovative Product, European Countries, Türkiye

*Bu makale 08-10 Kasım 2023 tarihinde Rize'de düzenlenen "5. Uluslararası Karadeniz Bilimsel Araştırmalar Kongresi"nde yazar tarafından sunulan tam metin bildirinin farklılaştırılmış ve geliştirilmiş halidir.

Extended Summary

Purpose

The main purpose of this study is to examine apitourism as an innovative tourism type, and to evaluate the apitourism potential and main improvements of 15 European countries (Austria, Britain, Bulgaria, Czech, France, Germany, Greece, Hungary, Italy, Lithuania, Poland, Portugal, Romania, Slovenia, Spain) and Türkiye based on statistical data. In addition, contributing to increase the level of knowledge and awareness about apitourism as a new tourism phenomenon is another important aim of the study.

Background

Apitourism is considered as a new type of tourism which is has high potential, and also has very good opportunities that can support or integrate other types of tourism (Lyubenov and Dimitrov, 2021). It is also stated that apitourism, unlike many other alternative tourism types, is still in the early stages of its development (Alayende, 2021; Ayaz Dönmez and Helvacıoğlu, 2023). As a matter of fact, it can be said that there is not sufficient literature on the subject yet. It is stated that when searching with the keyword "apitourism" in the medical database in the context of alternative treatments, zero results are encountered yet (Suligoj, 2021). In a search process made by the author (15.11.2023) in the "Google Scholar" according to the Turkish literature with the keyword "apitourism" resulted as 23 studies, and the keywords "api-tourism; api tourism" resulted 30 studies. In this context, it is thought that this study can make a significant contribution to the development of the limited Turkish literature about the subject.

Method

Within the framework of the study, it was decided which European countries would be examined first. In the process of determining the European countries, the countries frequently mentioned in the literature as indicating development in apitourism and the countries rank high in the "2020-2022 Beekeeping" and "2023 European Honey Market" reports (2023a; 2023b) published by the European Commission General Directorate of Agriculture and Rural Development were taken into consideration. It was decided that the 15 European countries to be examined within the framework of the study would be Germany, Austria, Bulgaria, Czech Republic, France, Britain, Spain, Italy, Lithuania, Hungary, Poland, Portugal, Romania, Slovenia and Greece. In the study, some UN and European Union reports, research results of international institutions, various records and statistics published on the subject, and official news and statements on the websites of the countries were used as secondary data. In addition, information about apitourism/bee/beekeeping museums and visitor centers operating in European countries, which is not take place in the literature, gathered by the author searching the websites of the countries between 01.10.2023 and 25.11.2023. Museum and visitor centers were determined by making multiple searches using the keywords in English "apitourism museum; bee museum; apiculture museum; beekeeping museum; honey museum; honey farm visitor center; bee farm visitor center; beekeeping visitor center; apiculture visitor center". As an important finding of the study, the apitourism/bee/beekeeping museums and visitor centers were listed and classified according to countries.

Findings and Results

It was determined that the countries with the highest number of museums were France (11), Germany (10), Britain (9) and Spain (9), respectively. On the other hand, Türkiye has only four apitourism/beekeeping museums. It has been revealed that Türkiye has a very high apitourism potential. Türkiye, one of the world's largest honey producers, has a climate and nature suitable for beekeeping in every region. It can be said that Türkiye is not in the position and level of development she should be in terms of apitourism development, compared to European countries.

1. Giriş

Turizm, kültürel ve doğal değerlerin korunmasını esas alan ve turistik kaynaklara sahip bölgelerde yaşayanlara gelir ve istihdam sağlayan bir sektördür. Günümüzde turistler gidecekleri bölgenin ayırt edici kültürel ve doğal güzelliklerini görmek ve yeni deneyimler kazanmak için yeni turizm türleri aramaktadır. Turizmin doğal ve bölgesel sürdürülebilirliğini destekleyen ekoturizm, yeşil turizm, kırsal turizm gibi çevre dostu turizm çeşitlerinin önemi her geçen gün artmakta ve pazara sürdürülebilir özelliği sahip alternatif turizm türleri kazandırılmaya çalışılmaktadır (Yılmaz ve Saraç, 2022). Turizmde deniz-kum-güneş tatil turizmi anlayışına dayalı kitle turizmi günümüzde çevreye duyarlı, daha çevre dostu alternatif turizm türlerine doğru evrilmektedir. Bu kapsamda kırsal turizm, tarım turizmi, köy turizmi, çiftlik turizmi, apiturizm gibi yeni turizm türleri günümüzde ciddi gelişim göstermektedir (Ertuğral vd., 2022). Son yıllarda popüler olmaya başlayan bir alternatif turizm türü olan apiturizm dünyada hızla gelişmektedir. Hem sürdürülebilir turizm hem de alternatif turizm kapsamında değerlendirilebilecek olan apiturizm, genel olarak bal üretim alanlarının doğallığının korunmasını, bölge halkına bal üretimi gelirinin yanında turizm geliri sağlanmasını da amaçlayan bir turizm türüdür (Suna, 2018). Apiturizm içinde bulunduğumuz yeniçağa ait yeni bir olgu olarak görülmekte ve çağdaş turizmin bir parçası olarak değerlendirilmektedir. Apiturizm, henüz gelişmemiş, potansiyeli yüksek, aynı zamanda diğer turizm türlerini destekleyebilecek veya bu turizm türleriyle entegre olabilecek çok iyi fırsatlara sahip yeni bir turizm türü olarak değerlendirilmektedir (Lyubenov ve Dimitrov, 2021). Apiturizm kırsal alanların canlanmasına ve orijinal kültür ve geleneklerin korunmasına yardımcı olmaktadır. Apiturizm sadece sağlıkla ilgili ürün ve hizmetleri kapsamaz, bunların ötesinde pek çok hizmeti kapsayan disiplinlerarası faaliyetler bütünüdür (Suligoj, 2021).

Apiturizm kırsal bölgelerde ekonomik açıdan gelişme elde edilebilmesi için önemli unsurlardan biri olarak değerlendirilmektedir. Apiturizmin yeni iş imkânlarının ortaya çıkmasına ve yerel ekonominin gelişmesine olumlu etkileri olabileceği ifade edilmektedir. Apiturizmin bölgesel arıcılığın güçlenmesine, sektörel yapısının gelişmesine fayda sağladığı (Çukur ve Çukur, 2022) ve yeşil ekonominin önemli bir bileşeni olduğu (Çukur ve Çukur, 2001) belirtilmektedir. Apiturizm tarım, turizm ve gıda sektöründe, arıcılıkta, kırsal bölgelerde, doğal çevrenin korunması ve sürdürülebilirliğine katkı sağlanmasında, ekonomik gelişimde, toplumsal ilerlemelerde, iş imkânları yaratmada doğrudan etkisi olabilecek bir turizm faaliyetidir. Apiturizm özellikle kırsal alanların kalkınmasında etkili olmakta, insanların ekonomik imkânlarının artmasında ve sosyal açıdan gelişmesinde fırsatlar sunmaktadır (Uzun vd., 2022). Bal, yüzyıllardan beri sağlık amacıyla kullanılmakta ve günümüzde kimyasal ilaçlara alternatif doğal tedavi yöntemi olarak uygulanmaktadır. Bal ve diğer arı ürünlerinin gastronomide, ilaç ve kozmetik alanında sıklıkla kullanılması, bu ürünlerin doğal ve sağlıklı yaşam tarzını desteklediğini ortaya koymaktadır (Şahin ve Aydın, 2021). Bu

kapsamda dünyadaki çam balı üretiminin büyük kısmını gerçekleştiren Türkiye apiturizm açısından çok büyük bir potansiyele sahiptir (Suna, 2018).

Bu çalışmanın temel amacı, inovatif bir turizm çeşidi olarak apiturizm olgusunun incelenmesi, doküman analizi yöntemiyle ikincil verilere dayalı biçimde 15 Avrupa ülkesinin (Almanya, Avusturya, Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Fransa, İngiltere, İspanya, İtalya, Litvanya, Macaristan, Polonya, Portekiz, Romanya, Slovenya, Yunanistan) ve Türkiye'nin apiturizm potansiyelinin ve apiturizme yönelik gelişmelerinin karşılaştırmalı değerlendirilmesinin yapılmasıdır. Ayrıca, yeni bir turizm olgusu olan apiturizme yönelik bilgi ve farkındalık düzeyinin artırılmasına katkı sağlanması da çalışmanın önemli görülen amaçlarındandır. Bu doğrultuda, çalışmanın kavramsal çerçevesinde öncelikle apiturizm olgusu ve temel aktiviteleri açıklanmış, ardından araştırma sürecinde Avrupa ülkelerinin ve Türkiye'nin apiturizm gelişmeleri doküman analizi yöntemiyle ikincil verilere dayalı şekilde karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Çalışmada Avrupa ülkeleri ile Türkiye'de faaliyet gösteren apiturizm müzeleri/ziyaretçi merkezleri web üzerinden gerçekleştirilen kapsamlı tarama süreci ile tespit edilmiş ve bulgular tablolaştırılarak sunulmuştur. Sonuç bölümünde, inovatif bir turizm türü olarak apiturizmin Türkiye'de geliştirilmesine yönelik değerlendirmelerde bulunulmuştur.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Apiturizm Olgusu

Arılar, doğa ve insanlar hassas bir simbiyotik ilişki içerisinde yaratılmışlardır. Dünyanın farklı coğrafyalarında yaşamış olsalar da tüm geçmiş medeniyetler, binlerce yıl bal toplayıcılığı yapmış ve arıcılık yoluyla bal, balmumu, polen, propolis, arı sütü ve diğer ürünler şeklinde arılardan hem besin olarak hem de ekonomik faydalar elde etmişlerdir. Arılar çiçekli bitkilerin tozlaşması ve biyolojik çeşitliliğin korunması açısından çok kritik ekosistem hizmetleri sağlamaktadır (Shiffler, 2014). Bal, insanın başka canlılardan elde ettiği en değerli yenilebilir üründür. Antik dönemlerde bal, tanrıların yiyeceği "*ambrosia*" olarak kabul edilmiştir. Bal hem eski hem de modern uygarlıklar tarafından mükemmel bir gıda ve ilaç olarak kabul edilmektedir (Chand vd., 2022). Mağara resimleri, çok eski tarihlere ait arı fosilleri, bal ve arıcılık ile ilgili tarihi buluntular arıcılığın çok eski geçmişe sahip olduğunu ortaya koymaktadır (Sancak vd., 2013). Bazıları 13.000 yıldan daha eski olan arkeolojik kanıtlar, bal ve balmumunun Babilliler, Çinliler, Mısırlılar, Yunanlılar, Mayalar, Romalılar ve Vedalar gibi tüm antik kültürler tarafından yaygın olarak kullanıldığını göstermektedir (Chand vd., 2022).

Anadolu çömlleklerinde 9.000 yıl öncesine ait balmumunun kimyasal kanıtlarına rastlanmıştır. İspanya'daki mağara ve kaya çizimlerinde 8.000 ila 7.000 yıl öncesine ait olduğu düşünülen bal peteklerinin bölümlerini toplayan bal avcıları tasvirleri bulunmuştur (Kritsky, 2017a). Çatalhöyük'te yapılan kazılarda, antik kentte M.Ö. 8.000-7.000 yıllarına uzanan bal ve balmumu kalıntıları bulunmuştur (Kandemir, 2017). Arkeolojik kanıtlar, M.Ö. 3.500'de büyük miktarlarda balmumunun Ölü Deniz yakınlarında bulunan çeşitli objelerin kaplanması için kullanıldığını ortaya koymuştur. Bal arılarına insanlar tarafından yapay kovanlar yapıldığına dair en eski arkeolojik kanıtlar ise Mısır'ın Eski Krallık Beşinci Hanedanlığına dayanmaktadır (Kritsky, 2017b). En eski kovan arıcılığının resimli temsili, M.Ö. 2400'den kalma Mısır'daki taş bir kabartmada yer almaktadır. M.Ö. 1.450'den kalma daha net bir mezar resminde de benzer bir sahne yer almaktadır (Crane, 1999). Boğazköy ve Hattuşa'da M.Ö. 1.300 yıllarına tarihlenen kovan, arı, petek ve balmumu gibi pek çok arıcılık kalıntısı ile arılarla ilgili yasaların yer aldığı bazı tabletler bulunmuştur (Kandemir, 2017). Bu kanıtlar, arı, bal ve arıcılık kavramlarının tarihsel açıdan insan hayatındaki önemini ve

insan ile etkileşiminin tarihin çok eski dönemlerine kadar uzandığını ortaya koymaktadır.

Turizm kültürel, etik ve doğal değerleri korumanın en iyi zırhıdır. Turizmdeki son trendler, çevre yanlısı seyahat biçimleri olan ekoturizm, tarım turizmi, doğa ve kültür turizmi gibi alternatif turizm türlerinin öne çıktığını göstermektedir. Turistler rekreasyon zamanını aktif şekilde değerlendirebilecekleri sadece fiziksel değil aynı zamanda bilişsel rekreasyonel faaliyetleri bulma arayışı içerisinde. Ayrıca, yeni deneyimler, bilgi edinme, bir bölgenin doğal ve kültürel özelliklerini tecrübe etme fırsatı birçok turist için seyahat motivasyonu haline gelmiştir. Bu tür turizmin mükemmel bir örneği de apiturizmdir (Pal ve Bhattacharya, 2023). Apiturizmi hem yenilikçi bir agroturizm şekli hem de sağlık turizminin alternatif bir şekli olarak değerlendiren Jovanovic vd. (2023) apiturizmin, insanların apiterapi ve *wellness*'a olan ilgisinin artmasıyla birlikte giderek daha popüler hale geldiğini belirtmektedir. Suna (2019) da apiturizmin sağlık turizmi kapsamına girdiğini, hem medikal turizm hem de termal turizm türlerini içerdiğini ifade etmektedir. Apiturizm diğer alternatif turizm türlerinin pek çoğundan farklı olarak hem çok yeni hem de gelişiminin ilk aşamalarında olan bir turizm türüdür (Alayende, 2021).

Apiturizm arının doğal dengedeki önemini ve katkısını bilme fikrini esas alan, çevreyi koruma bilinci ve insanların üzerine düşen görev ve sorumlulukları anlamasına dayanan bir süreçtir. Uluslararası turizmde yaklaşık on yıldır yer bulan ancak Türkiye'de yeni bir olgu olarak ortaya çıkan apiturizm, sürdürülebilirlik ve yeşil hareketin bir parçası olarak hayat bulmuş ve gelişmiş bir turizm türüdür (Suna, 2020). Apiturizm, sürdürülebilir arıcılık, niş pazar, tarihi miras ve sağlık turizmini gelenek, alternatif tıp ve arıcının sürdürülebilir gelir getirici faaliyeti arasındaki kesişim noktası olarak birleştiren bir turizm türüdür. Apiturizm ekoloji ve arıcılık ile turizmi birleştiren ve tüm dünyada yaygın olarak kullanılan bir pazarlama yöntemidir (Topal vd., 2021). Apiturizm dünyadaki tüm arıcıların turizm faaliyetlerine dâhil olabilesi açısından bir fırsat olarak da değerlendirilebilir. Apiturizm insanın hayatını zenginleştiren, doğayla, kültürle ve toplumla bağına güçlendiren otantik seyahatlerle ilgilidir. Arıcılık ve turizmin birleşimi olan apiturizm hem inovatif hem de başarılı bir turizm ürünüdür (Pal ve Bhattacharya, 2023). Apiturizmin altında yatan temel felsefe, insanın doğada ortak yaşam geleneklerinde arıya bağlılığı ve insanlığın sadakat, çalışkanlık, saygı, uyum, örgütlenme gibi pek çok erdem olarak gördüğü değerleri arı ile eşleştirmesi gerçeğine dayanmaktadır (Arih ve Krosec, 2015).

Apiturizm kavramı, arının Latince adı olan "apis mellifera"dan gelmekte olup (Wos, 2014; Suna, 2020; Lyubenov ve Dimitrov, 2021; Şimşek, 2023; Jovanovic vd., 2023) geleneksel arıcılık mesleği ve arı ürünlerini ekoloji, gıda ve tedavi ile ilişkilendirilen bir alternatif turizm türüdür (Wos, 2014; Fathi vd., 2022). Deniz, kum, güneş turizmine alternatif olarak gelişen apiturizm, arıcılık faaliyetleri, arı ürünleri ve turizmin bir arada sunulmasını kapsamakta, arının biyolojik çeşitliliğinin korunması, arıcılığa yönelik bilgi edinme, yerel gastronomik arı ürünlerini tatma ve bunlardan satın alma gibi faaliyetleri bünyesinde barındırmaktadır (Ayaz-Dönmez ve Helvacıoğlu, 2023). Apiturizm sürdürülebilirlik konusunda yeni bir disiplin ve çok taze bir yaklaşım olarak değerlendirilmekte, geleneksel bir meslek olan arıcılık ile arı ve arı ürünlerinin ekoloji, gıda ve tıbbi açıdan turizm ile entegre olduğu, arıcılık ile seyahat ve tatil kavramlarının birleşimi bir turizm türü şeklinde açıklanmaktadır (Pal ve Bhattacharya, 2023). Apiturizm, arıları seven, arıların yaşamını merak eden, bu kültüre kendini yakın hisseden ve arı hayranlığına dayalı temel seyahat motivasyonlarına sahip niş bir turist kitlesinin, bu kültürü daha iyi anlamak, sağlıklı yaşama dayalı kırsal bir tatil deneyimi yaşamak veya arı ve/veya arı ürünleri ile tedavi olmak, şifa bulmak amacıyla arı kolonilerinin bulunduğu alanlara gitmesi, arı ve arıcılık ile ilgili merkezleri/çiftlikleri

ziyaret etmesi, temel aktivitelerin içinde bulunması ve gittiği bölgede konaklamasına dayanan bir turizm faaliyetidir (Suna, 2020).

Apiturizm ekoloji, gıda ve tıp ile profesyonel arıcılık ve arı ürünleriyle ilgili özel bir turizm türüdür. Apiturizm kapsamında turistler arı kovanlarını, arıcılık müzelerini ve açık hava müzelerini ziyaret etmekte, arıcılık tarihi, geleneği ve arıcılık türlerini tanıyıp öğrenebilmekte, belirli bir ülkenin kültürel ve doğal manzaralarıyla uyumlu tatil deneyimi yaşayabilmektedir (Suligoj, 2021). Apiturizm, sağlıklı yaşam ve farklı deneyim arayışı içinde olan turistler arasında giderek artan bir ilgi görmektedir. Sağlıklı ve yeşil turizm faaliyetlerini içeren turistik aktiviteleri isteyen turistlere apiturizm bu imkânı sunmaktadır (Alayende, 2021). Kaliteli balın tadına bakmak ve diğer arı ürünlerini tüketmek, nasıl üretildiğini öğrenmek, arılarla ilgili sırları keşfetmek turistleri apiturizme yönlendiren en önemli motivasyon unsurlarıdır (Akyürek, 2022).

Apiturizm, turizm ve arıcılık sektörlerinin birleşmesine dayanan yeni bir harektir. Apiturizm, hem kırsal turizmdeki temel faaliyetleri kapsamakta hem de alternatif tıp ve terapi, biyoloji, coğrafya ve tarih gibi pek çok alan ile ilgili bilgiyi de bir araya getirmektedir. Apiturizm, arıcılık kültürü, modern arı yetiştiriciliği ve turizmi birbirine sentezleyen bir tatil olgusu ve inovatif bir turizm deneyimidir. Bu turizm türünde, profesyonel ve girişimci arıcılar kendi pazarlarının haricinde turizm pazarında da varlık gösterebilir ve büyük fırsatlar yakalayabilir. Arı bakımı ve yetiştiriciliğinin hızlı gelişim gösterme potansiyeli olan bir iş olduğu, arıcılık mesleğinin özünde doğal alanların ve ekolojik dengenin korunmasının olduğu, bu nedenle apiturizm kapsamındaki arıcılık ile ilgili faaliyetlerin özellikle sürdürülebilirliği destekleyici özellikte olduğu belirtilebilir (Şeker, 2020). Apiturizm arı rotaları, bal turları, bal rotaları, apitur, apirota seyahat güzergâhları aracılığıyla kırsal alanlarda doğal ve kültürel mirasın korunmasına, arıcılık faaliyet bölgelerinin erişilebilirlik kazanmasına, bölgesel ekonominin sürdürülebilir şekilde kalkınmasına yönelik fırsatlar yaratabilmektedir (Ayaz-Dönmez ve Helvacioğlu, 2023). Apiturizm faaliyetlerinin temel amacı arıcıları ve gelir elde etmek isteyen tüm yatırımcıları bu alana çekmek, sektör ve ülke gelirini arttırmaktır (Topal vd., 2021). Apiturizme yönelik artan ilgi ve oluşan talep, yerel halkın ve arıcıların arıcılık esaslı seyahatlerden memnun olmalarını ve ekonomik kazanç elde etmelerini sağlamaktadır (Alayende, 2021).

2.2. Temel Apiturizm Aktiviteleri

İçinde bulunduğumuz yüzyılda yaşanan küresel, çevresel ve sağlıkla ilgili sorunlar turizm ürünlerinde çeşitlendirme çağrılarını daha da yoğunlaştırmıştır. Bu çağrılarda özellikle çevreye yönelik, farklı ve yeni olan turizm türlerine ihtiyaç olduğunun altı çizilmiştir. Apiturizm, yalnızca arıların tozlaşma sağlayarak ekosisteme katkısı nedeniyle değil, aynı zamanda sosyal yenilenmeyi de teşvik etmesi, bölgedeki küçük turizm işletmeleri olan konaklama birimleri, restoranlar, müzeler açısından da fırsatlar sunduğu için önemli bir turizm türü olarak görülmektedir. Apiturizm faaliyetleri, geleneksel sanatların ve yerel kültürlerin değer kazanmasına ve hayatta kalmasına katkı sağlamaktadır (Izquierdo-Gascon ve Rubio-Gil, 2023). Apiturizm, arı kovanları olan profesyonel arıcılar ile arı çiftliklerine sahip tarım ve ekoturizm girişimcileri tarafından geliştirilebilecek ve uygulanabilecek bir turizm faaliyetidir. Apiturizm ekonomik faydalarının yanında, kırsal alanların canlanması, bölgelerin köklü gelenek ve kültürünü yaşatması veya koruma altına alması açısından da son derece önemlidir (Wos, 2014; Lyubenov ve Dimitrov, 2021).

Apiturizm aktivitelerinin temel amacı turistlerin eşsiz bir deneyim elde etmelerini mümkün kılmak, apiturizm hizmeti sunan arıcılara ek gelir sağlamak, yatırımcıları bu

alana çekmek, sektör ve ülke gelirini arttırmaktır (Topal vd., 2021). Apiturizm turistler için apiturlar ve apirota seyahatleri ile kırsal bölgelerde kültürel ve doğal mirasa erişimi mümkün hale getirmekte ve bölgesel açıdan sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında önemli fırsatlar sunmaktadır (Ayaz-Dönmez ve Helvacıoğlu, 2023). Apiturizm faaliyetleri; turistlerin arıcıların iş yapılarını ve bal alma sürecini izlemesi, bal türleri ve diğer arı ürünleri olan polen, balmumu, arı ekmeği, arı sütü vb. ile ilgili bilgi edinmesi, arı ürünlerinin tadımını yapması, açık hava arı kovanlarını ve arı/bal müzelerini ziyaret etmesini kapsamaktadır (Wos, 2014; Lyubenov ve Dimitrov, 2021). Apiturizmin kapsamı, faaliyetleri, etkileri ve yararları klasik arıcılığın çok daha ötesine uzanmakta ve turizm bağlamında çağdaş ve yenilikçi bir yaklaşımı ortaya çıkarmaktadır (Pınar-Koç ve Özgürel, 2023). Bu bağlamda, apiturizm kapsamında gerçekleştirilen temel apiturizm aktiviteleri Tablo 1’de sunulmaktadır (Sivic, 2013; Cesur, 2021).

Tablo 1: Temel Apiturizm Aktiviteleri

Arı kovanlarını ziyaret etme,	Bal gastronomik unsurların sunumu,
Doğal ortamlarında arı kolonilerini ve arıcıların çalışmalarını gözlemleme,	Workshop(lar),
Arı ürünlerinin tanıtımı (bal, polen, propolis, arı zehri vb.),	Apiterapi uygulamaları,
Arı bahçelerinde, api-rotalarda yürüyüş yapma,	Api-tenefüs (kovan havası soluma),
Bal ve diğer arı ürünlerinin tadımını yapma,	Arı sesi dinleme (kovan sesi),
Balmumu yapma,	Bal masajı,
Kovan boyama,	Api-spa,
Polen toplama,	Api-yoga,
Atölyelerde eğitim alma,	Apiterapötik tedaviler,
Açık alan ve kapalı alan bal/arı/arıcılık müzelerini ziyaret etme,	Kozmetik maskeler.

Kaynak: Sivic, 2013; Cesur, 2021.

Arı müzeleri ve bal evleri kuruldukları illerde bölgesel kültürü yansıtan nesnelere barındırması ve yöresel uygulamaları sergilemesi yönünden önemli turizm çekiciliğine sahip kültür varlıkları olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca bu yerler, turistlere ve amatörlere yönelik hobi arıcılık uygulamalarını içeren rekreasyonel faaliyetleri de sunan alanlardır. Bu bağlamda, bal/arı/arıcılık müzeleri olarak tanımlanan bu müzeler hem doğrudan arı ve arıcılığa merak duyan turistleri hem de genç öğrenci gruplarını kendine çekebilecek modern özelliklere sahiptirler. Bununla birlikte bu müzeler, gastronomi kapsamında yerel ürünleri tanıtmaya ve sunmaya, yerel mutfağın bilinirliğini artırma, yerel ürünlerin markalaşmasına katkıda bulunma gibi ekstra faydalar da üretebilmektedir. Nitekim gastronomi müzelerinin pek çok alternatif turizm türü ile entegre olarak yeni gelirler yaratılmasına imkân sağladığı belirtilmektedir (Baycar, 2022). Bununla birlikte, apiturizmde turistler diğer pek çok arı ürününün yanında çiftliklerde taze saf bal ile birlikte farklı şekillerde sunulan fındıklı, tahinli, petekli saf bal, el yapımı bal likörü ve brendi gibi ürünleri satın alma fırsatı elde etmektedirler (Lyubenov ve Dimitrov, 2021).

Gelişmekte olan ülkelerde apiturizm gelişimini ve temel aktivitelerini doğrudan etkileyen bazı faktörler bulunmaktadır. Bunlar; apiturizm bilgi sistemi ve tanıtım faaliyetlerinin yeterliliği, ekolojik altyapının sağlanması, doğru plan ve politikalar geliştirilmesi, arı kovanlarının ve ziyaretçi merkezlerinin kalitesi, apiturizme yönelik farkındalık eğitimlerinin varlığı ve yaygınlığı, turistlerin ve konaklama tesislerinin ihtiyaç

duyduğu hizmetlerin sağlanması, bölgesel ve ulusal yatırımlar, politika yapımcıların/yerel yönetimlerin ekoloji temelli tutumları, alan ve konum uygunluğu, turizm talebindeki mevsimsellik sorunu, ilgili kurum ve kuruluşlar arasında işbirliği ve koordinasyonun sağlanması, ekonomik faydalar, apiturizm uygulamalarını desteklemeye yönelik devlet teşvikleri, doğru fiyatlandırma, cezbedici apiturizm festivallerinin düzenlenmesi, turistik talep yaratma çabaları şeklinde sıralanabilir (Fathi vd., 2022). Bunların yanında gelişmekte olan ülkelerde özellikle kırsal alanlardaki arı çiftliklerinde yapılacak apiturizm faaliyetlerinin önündeki engeller ise; düşük altyapı imkânları, güvenlik tehditleri, kısıtlı alan izinleri, pazarlama stratejisi gerekliliği, konaklama imkânlarının azlığı, vasıfsız işgücü, doğal afetler, kırsal alanlarda kentleşmeye yönelme olarak sıralanabilmektedir (Pal ve Bhattacharya, 2023).

2.3. Uluslararası Düzeyde Apiturizm Etkinlikleri

2.3.1. Dünya Arı Günü Kutlamaları

Tozlaşmayı sağlayıcı canlıların (arı, kelebek, güve, sinek, diğer böcekler) önemi, karşılaştıkları tehditler ve sürdürülebilir kalkınmaya katkıları konusunda farkındalığı artırmak amacıyla Birleşmiş Milletler, 20 Mayıs'ı "Dünya Arı Günü" olarak belirlemiştir (Birleşmiş Milletler, 2023). 20 Mayıs tarihi, modern arıcılığın öncülerinden Slovenyalı Anton Jansa'nın doğduğu güne ithaf edilerek belirlenmiştir. Slovenya Hükümeti, Apimondia Uluslararası Arıcılar Birliği Federasyonu ve FAO'nun (*Food and Agriculture Organization of the United Nations*) çabaları ve çalışmaları sonucunda BM Genel Kurulu 2017 yılında "Dünya Arı Günü"nü ilan etmiştir (Apimondia, 2023).

Dünya Arı Günü kutlamalarının, daha yeni tanınmaya başlaması ve ilk kutlamaların pandemi dönemine denk gelmesi sebebiyle arzu edilen düzeyde ele alınmadığı belirtilmektedir. Dünya Arı Günü'nün 2021 yılındaki dördüncü kutlaması "arılar için daha iyisini inşa edin" temasıyla düzenlenmiş ve FAO tarafından sanal bir etkinlik şeklinde ele alınmıştır. Dünya Arı Günü'nün 2022 yılındaki beşinci kutlamalarında dünyanın farklı coğrafyalarında ve Slovenya'da konferanslar, webinarlar, arı ve arıcılık festivalleri ve yarışmaların düzenlendiği belirtilmektedir (Slovenya Tarım, Orman ve Gıda Bakanlığı, 2023). Dünya Arı Günü'nün 2023 yılındaki altıncı kutlamaları "tozlayıcı dostu tarımsal üretim" teması ile başta FAO merkezinde ve Slovenya'da olmak üzere dünyanın pek çok farklı bölgesinde düzenlenen festivaller, yarışmalar, eğlence etkinlikleri ile kutlanmıştır (FAO, 2023; Golob, 2023). Etkinlikler kapsamında İngiltere'de pek çok arıcılık birlikleri tarafından herkese açık arı çiftlikleri ziyaretleri, bal tadım şenlikleri, mini eğlenceli yarışmalar, arı ve koloni gözlem etkinlikleri yapıldığı belirtilmektedir (İngiltere Arıcılar Birliği, 2023). Bu etkinliklerin uluslararası düzeyde farklı coğrafyalarda ve daha katılımlı şekilde düzenlenmesinin apiturizm gelişimi açısından önemli olduğu aşikârdır. Dünya Arı Günü kutlamalarının inovatif bir turistik ürün olarak insanlarda merak uyandırarak ilgi toplama potansiyeli olduğu ve yeni tatil paketlerinin hazırlanması ile bu niş pazara yönelik talep oluşturulabileceği ifade edilebilir.

Tablo 2. Dünya Arı Günü'ne Giden Zaman Çizelgesi

20 Mayıs 1734	Breznica, Slovenya. Köklü bir arıcı soyundan gelen ve modern arıcılığın öncüsü olan Anton Jansa'nın doğumu.
1766	Anton Jansa, Avrupa'daki ilk arıcılık okuluna kaydoldu.
1769	Anton Jansa, tam zamanlı arıcı olarak çalışmaya başladı.
1771	Anton Jansa, Almanca "Arıcılık Tartışması" adlı kitabını yayınladı.

Tablo 2'nin devamı

2016	Slovenya Cumhuriyeti, Uluslararası Arıcılar Birliği Federasyonu Apimondia'nın desteğiyle FAO Avrupa Bölgesel Konferansı'nda her yıl 20 Mayıs'ın "Dünya Arı Günü" olarak kutlanmasını önerdi.
2017	Dünya Arı Günü teklifi, FAO Konferansı'nın 40. oturumunda değerlendirilmek üzere sunuldu.
20 Aralık 2017	BM Genel Kurulu oy birliğiyle 20 Mayıs'ı "Dünya Arı Günü" ilan etti.
20 Mayıs 2018	Dünya Arı Günü'nün ilk kutlaması Ljubljana, Slovenya'da yapıldı.
20 Mayıs 2023	6. Dünya Arı Günü kutlaması küresel düzeyde yapıldı.

Kaynak: FAO, 2023; Slovenya Tarım, Orman ve Gıda Bakanlığı, 2023.

2.3.2. Uluslararası Arı/Arıcılık/Bal Yarışma ve Ödülleri

Arı ve arıcılık faaliyetlerinin uluslararası düzeyde önem kazanmaya başlaması ile arıcılık, arı ve bal çerçevesinde farklı ödüller belirlenmiş ve uluslararası duyuruları yapılmaya başlanmıştır. Bunlardan biri olan "Altın Arı Ödülü" 2021 yılından başlayarak her 20 Mayıs'ta Slovenya Tarım, Orman ve Gıda Bakanlığı tarafından; arıcılığın teşvik edilmesi, arıların korunması ve arılar üzerine yapılan araştırmalar çerçevesinde en iyi projeye verilmektedir. Kazanan kişiye/projeye Slovenya Cumhurbaşkanı tarafından bir ödül heykelciği ve para ödülü verilmektedir. 2022 yılında Altın Arı Ödülü için Fransa, İtalya, Libya, Slovenya, Almanya, Yunanistan, Mısır ve Çin'den 12 aday yarışmıştır (Slovenya Tarım, Orman ve Gıda Bakanlığı, 2023). Bir diğer uluslararası yarışma ve ödül "Apimondia Dünya Arıcılık Ödülleri"dir. Apimondia Uluslararası Arıcılar Birliği Federasyonu tarafından organize edilmekte, tüm amatör/profesyonel arıcıların yarışmalara, izleyici gruplarının ise diğer turistik etkinliklere katılması yönünde çağrılarda bulunmaktadır. Dünya Arı Ödülleri, bal kalitesini esas alan bir yarışma sonucunda verilmekte olup, kazananlara altın, gümüş ve bronz ödüller verilmektedir. 2022 yılında Türkiye'nin de içinde olduğu 21 farklı ülkeden 156 balın yarışmalara katıldığı belirtilmektedir (Apimondia, 2023). Bir diğer ödül "Avrupa Arı Ödülü" AB Üyesi Devletlerdeki derneklerden oluşan bir federasyon olan Avrupa Toprak Sahipleri Örgütü (ELO) ve Avrupa Tarım Makineleri Endüstrisi Birliği (CEMA) tarafından 2014 yılından beri verilen bir ödüldür. Arazi yönetimi uygulamaları, yenilikçi teknolojik çözümler ve jüri özel mansiyonu şeklinde üç farklı ödül verilmektedir (ELO, 2023).

2.3.3. Uluslararası Arı Rallisi

Bir arıcılık projesi kapsamında Frankfurt Modern Sanatlar Müzesi çatısında yetiştirilen arıların olduğu kovanlara yönelik 2017 yılında bir yarışma organize edilmiştir. Yarışma kapsamında Frankfurtlu, Berlinli, Macar, Polonyalı ve Gallerli beş arıcı her biri 10 arı ile yarışmaya katılmıştır. "İlk Uluslararası Arı Rallisi" adı verilen yarışma kapsamında 600 metre uzaklıkta yer alan bir otelin çatısından bırakılan arıların Frankfurt Modern Sanatlar Müzesi çatısındaki kovanlarına kadar uçmaları esas alınmıştır. Bölgeyi tanımayan arıların oryantasyonu için bir hafta süre verildiği ve yarışmacı arıları ayırt etmek için farklı renkler kullanıldığı belirtilen yarışmaya uluslararası medyanın da ilgi gösterdiği ve etkinliğin sonunda Frankfurtlu bir arıcının arısının bir dakika on saniye ile yarışmayı birinci kazandığı belirtilmektedir (Deutschland, 2023). Söz konusu etkinliğin farklı zaman ve coğrafyalarda tekrarlandığına ilişkin bir bilgiye erişilememiş olmakla birlikte, oldukça inovatif olan bu etkinliği yasalara ve hayvan haklarına uygun şekilde daha profesyonel şekilde planlanarak düzenlenmesi suretiyle apiturizme yönelik farkındalığı artırmak ve turistik cazibe oluşturmak oldukça mümkündür.

3. Yöntem

Apiturizmin diğer alternatif turizm türlerinin pek çoğundan farklı olarak henüz gelişiminin ilk aşamalarında olduğu (Alayende, 2021; Ayaz-Dönmez ve Helvacıoğlu, 2023) ifade edilmektedir. Nitekim, konu ile ilgili henüz olgunlaşmış bir literatür olmadığı söylenebilir. Alternatif tedaviler bağlamında tıp veritabanında “apiturizm” anahtar kelimesiyle arama yapıldığında sıfır sonuç ile karşılaşıldığı (Suligoj, 2021) belirtilmektedir. Yazar tarafından “Google Akademik” üzerinden ulusal literatürde konu ile ilgili “apiturizm” anahtar kelimesi ile yapılan aramada (15.11.2023) sadece 23 çalışma, “api-turizm; api turizm” şeklindeki aramalarda ise 30 akademik çalışma sonucu ile karşılaşılmıştır. Bu bağlamda, bu çalışmanın söz konusu sınırlı literatürün gelişmesine önemli katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

Apiturizm faaliyetlerinin başta Slovenya olmak üzere Almanya, Polonya, Ukrayna, İspanya, Litvanya ve Çek Cumhuriyeti gibi Avrupa ülkelerinde başlayıp geliştiği belirtilmekte ve günümüzde de bu ülkelerin apiturizmde lider ülkeler arasında oldukları ifade edilmektedir (Shiffler, 2014; Şimşek, 2023; Pal ve Bhattacharya, 2023). Bunların yanında, Macaristan, Romanya ve Endonezya'nın da apiturizmde öncü ülkelerden olduğu açıklanmaktadır (Topal vd., 2021). Apiturizme yatırım yapan ve ilerleme kaydeden Avrupa ülkelerinden birinin de Yunanistan olduğu belirtilmektedir (Yılmaz ve Saraç, 2022). İngiltere, Mısır ve Şili'de de apiturizmin yaygın olduğu ve bu ülkelerde ekonomik kalkınmaya doğrudan katkı sağlayan bir alternatif turizm türü olarak görüldüğü ifade edilmektedir (Ertuğral vd., 2022). Romanya'nın AB ülkeleri içinde en fazla sayıda arı kolonisine sahip ülke olduğu belirtilmektedir (Avrupa Komisyonu Tarım ve Kırsal Kalkınma Genel Müdürlüğü, 2023b). Bu çalışmanın temel amacı, ikincil verilere dayalı olarak Avrupa ülkelerinin ve Türkiye'nin apiturizm potansiyelinin ve apiturizme yönelik gelişmelerinin değerlendirilmesidir. Bu amaç doğrultusunda öncelikle çalışma kapsamında hangi Avrupa ülkelerinin inceleneneğine karar verilmiştir. Avrupa ülkelerinin belirlenmesinde apiturizmde gelişim gösterdiği literatürde sıklıkla belirtilen ülkeler ile Avrupa Komisyonu Tarım ve Kırsal Kalkınma Genel Müdürlüğü (2023a; 2023b) tarafından yayınlanan “2020-2022 Arıcılık” ve “2023 Avrupa Bal Pazarı” raporlarında ilk sıralarda yer alan Avrupa ülkeleri dikkate alınmıştır. Çalışma çerçevesinde incelenecek 15 Avrupa ülkesinin; Almanya, Avusturya, Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Fransa, İngiltere, İspanya, İtalya, Litvanya, Macaristan, Polonya, Portekiz, Romanya, Slovenya ve Yunanistan olmasına karar verilmiştir.

Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi yöntemi esas alınmıştır. Belgesel tarama şeklinde de ifade edilen doküman analizi, kayıtların ve belgelerin incelenmesi suretiyle veri elde edilmesini kapsamaktadır. Doküman analizi, belli bir amaç çerçevesinde var olan kaynakları araştırma, bulma, okuma, not alma, inceleme ve değerlendirme faaliyetlerini içermektedir (Karasar, 2005). Araştırılmak istenen konuya yönelik olarak kişi, kurum ve kuruluşlar tarafından yazılmış, hazırlanmış, ortaya koyulmuş resmi veya özel çeşitli yazı, belge, yazışmalar, kayıtlar, mektuplar, gazeteler, günlükler ile internet kanalıyla elektronik ortamda sağlanan e-postalar, bloglar, web siteleri, sosyal medya platformları gibi alanlardan materyallerin toplanması ve incelenmesi doküman analizi olarak ifade edilmektedir (Sak vd., 2021). Bu kapsamda belirlenen Avrupa ülkelerinin ve Türkiye'nin apiturizm potansiyelinin ve apiturizme yönelik gelişmelerinin incelenmesine yönelik doküman incelemesi kapsamında bazı BM ve Avrupa Birliği raporları, uluslararası kurumların araştırma sonuçları, konu ile ilgili yayınlanmış çeşitli kayıt ve istatistikler ile ülkelerin web sitelerinde yer alan resmi haber ve açıklamalardan yararlanılmıştır. Bununla birlikte, Avrupa ülkelerinde faaliyet gösteren apiturizm/arı/arıcılık müzeleri ve ziyaretçi merkezlerine ilişkin literatürde sistematik ve tasnif edilmiş şekilde yer almayan bilgiler,

ülkelerin web sitelerinde 10.10.2023-25.11.2023 tarihleri arasında İngilizce “*apitourism museum; bee museum; apiculture museum; beekeeping museum; honey museum; honey farm visitor center; bee farm visitor center; beekeeping visitor center; apiculture visitor center*” anahtar kelimeleri ile müteaddit defa taramalar yapılarak belirlenmeye çalışılmış, bulunan apiturizm/arı/arıcılık müzeleri ve ziyaretçi merkezleri bu çalışmanın önemli bir bulgusu olarak ülkelere göre tasnif edilmek suretiyle tablolaştırılmıştır.

4. Bulgular

4.1. Avrupa Ülkelerinin Apiturizm Potansiyeline İlişkin Bulgular

Bir ülkedeki apiturizm potansiyelinin ve apiturizm gelişiminin değerlendirmesine öncelikle ülkenin arıcılık kültürü ve arıcılık/bal sektörü yapısına ait istatistikleri incelemekle başlamak faydalı olabilecektir. Çalışma kapsamında incelenen Avrupa ülkelerinde arıcılık sektörüne ilişkin temel veriler yıl esaslı olarak tablolarda sunulmuştur. Bu çerçevede Tablo 3 incelendiğinde Avrupa ülkeleri içerisinde en fazla arı kovanına sahip ilk beş ülkenin sırasıyla İspanya, Romanya, Yunanistan, Polonya ve Fransa olduğu görülmektedir. Bu yönüyle bu ülkelerde diğer ülkelere oranla apiturizmin gelişmesi için daha uygun potansiyel ve sektör altyapısının olduğu söylenebilir.

Tablo 3: 2014-2021 Avrupa Ülkeleri Arı Kovanı Sayıları

Ülkeler	2014-2016	2016	2017	2018	2020	2021
İspanya	2.459.000	2.961.000	2.834.000	2.868.000	2.967.000	2.953.000
Romanya	1.550.000	2.472.000	1.603.000	1.849.000	2.247.000	2.353.000
Yunanistan	1.584.000	1.248.000	1.264.000	1.361.000	1.631.000	2.183.000
Polonya	1.281.000	1.505.000	1.553.000	1.633.000	1.766.000	2.013.000
Fransa	1.636.000	1.322.000	1.360.000	1.454.000	1.751.000	1.808.000
İtalya	1.317.000	1.356.000	1.396.000	1.494.000	1.687.000	1.717.000
Macaristan	1.089.000	1.184.000	1.239.000	1.237.000	1.163.000	1.207.000
Almanya	711.000	807.000	859.000	879.000	951.000	982.000
Bulgaristan	526.000	754.000	766.000	783.000	863.000	838.000
Portekiz	567.000	700.000	721.000	768.000	754.000	758.000
Çek Cumhuriyeti	541.000	671.000	671.000	673.000	694.000	695.000
Avusturya	376.000	354.000	329.000	373.000	426.000	456.000
İngiltere	274.000	223.000	247.000	244.000	-	-
Slovenya	167.000	181.000	195.000	205.000	214.000	213.000
Litvanya	145.000	186.000	192.000	197.000	209.000	209.000

Kaynak: Avrupa Komisyonu Tarım ve Kırsal Kalkınma Genel Müdürlüğü, 2023a.

Avrupa ülkelerindeki arıcı oranları da sektörün büyüklüğünü ve apiturizm açısından ülkelerin potansiyelini ortaya koymaktadır. Bu çerçevede Tablo 4 incelendiğinde en fazla arıcıya sahip ilk beş ülkenin sırasıyla Almanya, Polonya, Çek Cumhuriyeti, İtalya ve Fransa olduğu anlaşılmaktadır. Diğer taraftan ülkelerin nüfusu ile arıcı sayıları dikkate alınarak incelendiğinde sırasıyla Slovenya, Litvanya, Çek Cumhuriyeti, Avusturya, Macaristan ve Polonya'nın kişi başına düşen arıcı oranı bağlamında çok daha fazla sayıda arıcıya sahip oldukları anlaşılmaktadır. Bu yönüyle bu ülkelerde arıcılığın daha yaygın bir meslek olduğu, daha güçlü bir ekonomik değer taşıdığı ve apiturizm açısından daha yüksek bir potansiyel barındırdığı söylenebilir.

Tablo 4: Avrupa Ülkeleri 2014-2022 Arıcı Sayıları

Ülkeler	2014-2016	2017-2019	2020-2022	Nüfus (2023)
Almanya	98.297	116.000	129.048	84.358.000
Polonya	51.778	62.575	74.302	36.753.000
Çek Cumhuriyeti	48.132	49.486	61.572	10.827.000
İtalya	50.000	50.000	56.059	58.850.000
Fransa	75.000	41.560	53.953	68.070.000
İngiltere	43.900	37.888	40.275	67.736.000
Avusturya	25.099	25.277	29.745	9.104.000
İspanya	23.473	23.816	28.786	48.059.000
Romanya	43.200	22.930	23.161	19.051.000
Macaristan	20.410	21.565	22.447	9.597.000
Slovenya	16.338	17.171	18.586	2.116.000
Bulgaristan	19.179	17.969	12.260	6.447.710
Portekiz	16.774	10.698	11.301	10.467.366
Yunanistan	21.031	24.582	9.266	10.394.055
Litvanya	10.132	8.536	8.950	2.857.279

Kaynak: Avrupa Komisyonu Tarım ve Kırsal Kalkınma Genel Müdürlüğü, 2023a; Avrupa Birliği İstatistikleri, 2023.

Avrupa ülkelerinin bal üretim miktarlarını gösteren Tablo 5 incelendiğinde en çok bal üreten ilk beş ülkenin İspanya, Romanya, Macaristan, Almanya ve Yunanistan olduğu görülmektedir. Önceki tablolarda da ifade edildiği üzere söz konusu ülkelerin arı kolonisi ve arıcı sayıları açısından da önde gelen ülkeler olduğu dikkate alındığında bu ülkelerde güçlü bir arıcılık sektör yapısı olduğu görülmektedir.

Tablo 5: Avrupa Ülkeleri Bal Üretimi (ton)

Ülkeler	2018	2019
İspanya	29.400	37.000
Romanya	30.900	31.000
Macaristan	26.000	29.000
Almanya	28.700	26.000
Yunanistan	15.000	22.840
İtalya	23.000	22.000
Polonya	22.300	19.030
Fransa	19.800	15.750
Bulgaristan	11.800	11.520
Portekiz	10.800	10.100
İngiltere	6.600	9.920
Çek Cumhuriyeti	10.100	8.260
Litvanya	4.000	5.280
Avusturya	5.000	4.000
Slovenya	1.700	1.750

Kaynak: Popescu vd., 2021; Avrupa Komisyonu Tarım ve Kırsal Kalkınma Genel Müdürlüğü, 2023b.

4.2. Türkiye'nin Apiturizm Potansiyeline İlişkin Bulgular

Bal üretimi açısından dünya ülkelerine ilişkin Avrupa Komisyonu verileri Tablo 6'da incelendiğinde dünyanın en büyük bal üreticisinin Çin olduğu ardından AB ülkeleri ve Türkiye'nin geldiği görülmektedir. Türkiye, AB üyesi ülkelerde üretilen balın neredeyse yarısını tek başına üretmektedir. Bu durum, Türkiye'nin güçlü bir arıcılık ve bal sektörüne sahip olduğunu, apiturizm açısından da potansiyelinin oldukça yüksek bir

ülke olduğunu göstermektedir. Nitekim Türkiye, coğrafi özellikleri ve bitki türü çeşitliliği bakımından oldukça zengin bir ülkedir. Aynı zamanda Türkiye her bir coğrafi bölgesindeki endemik özelliklerine bağlı olarak farklı özelliklerde bal üreten ve bu yönüyle bal çeşitliliğine de sahip bir ülkedir. Türkiye geniş floraya sahip, çiçeklenme zamanlarının bütün bir yıla yayıldığı ve bitki çeşitliliği yüksek bir ülke olarak, deniz seviyesinden başlayıp yüksek yaylalara kadar pek çok yerde arıcılığın yapılabildiği bir önemli bir bal üreticisi ülkedir. Bu yönüyle arıcılık ve arı ürünlerinin üretimi Türkiye'de önemli bir faaliyet olarak ortaya çıkmakta ve sürekli önem kazanmaktadır (Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü, 2022).

Tablo 6: Dünyanın İlk 10 Bal Üretici Ülkesi (ton)

Ülkeler	2019	2020	Dünyadaki Payı
Çin	444.000	458.000	%26
AB Ülkeleri (toplam)	226.000	218.000	%12
Türkiye	109.000	104.000	%6
İran	78.000	80.000	%5
Arjantin	79.000	74.000	%4
Ukrayna	70.000	68.000	%4
ABD	71.000	67.000	%4
Rusya	64.000	66.000	%4
Hindistan	62.000	62.000	%4
Meksika	62.000	54.000	%3

Kaynak: Avrupa Komisyonu Tarım ve Kırsal Kalkınma Genel Müdürlüğü, 2023b.

Türkiye'de arıcılık işletme sayısı istatistiklere 95.386 olarak yansımıştır. Bu sayı, çalışma kapsamında incelenen diğer 15 Avrupa ülkesi ile kıyaslandığında oldukça düşük bir sayı olarak değerlendirilmektedir. Nitekim arıcı sayısı bakımından en yüksek sayıya sahip olan Almanya'da 129.048 arıcı faaliyet göstermektedir. Bu durum istatistiklerde yer alan işletme ve arıcı ifadelerine ilişkin sayıların aynı şeyi ifade etmediği şeklinde yorumlanabileceği gibi Türkiye'de arıcılık sektöründe büyük kolonilere sahip profesyonel arıcılar olduğu şeklinde de açıklanabilir. Kovan sayıları bakımından Türkiye toplam 8.984.000 arı kovanına sahip durumda iken en yüksek arı kolonisine sahip Avrupa ülkesi olan İspanya 2.953.000 arı kovanına sahiptir. Bu yönüyle Türkiye, Avrupa'daki en yakın rakibinden üç kat daha fazla arı kolonisine sahip güçlü bir arıcılık ülkesi durumundadır. Bal üretimi açısından değerlendirildiğinde ise Türkiye, AB üye ülkelerinin toplam bal üretiminin yaklaşık yarısını bir başına üreten güçlü ve zengin bir bal ülkesidir. Nitekim Türkiye, aynı dönemde Avrupa'da en yüksek bal üretimine sahip ülkesi olan İspanyanın yaklaşık dört katı bal üretimi yapmıştır. Tüm bu tablolardan ve verilen literatürden hareketle Türkiye'nin dünyada son derece önemli ve güçlü bir arıcılık ve bal sektörüne sahip olduğu, Avrupa'ya kıyasla çok ciddi bir apiturizm potansiyelinin olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, doğru projeler, yatırım ve yönlendirmeler ile Türkiye'nin apiturizmde de öncü bir ülke haline gelmesi oldukça muhtemel olarak değerlendirilmektedir.

Tablo 7: Türkiye'de Arıcılık İşletme Sayısı, Kovan Sayısı ve Bal Üretimi (ton)

Türkiye	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
İşletme Sayısı	84.047	83.210	81.830	80.675	82.845	89.361	95.386
Kovan Sayısı	7.900.000	7.991.000	8.108.000	8.128.000	8.179.000	8.733.000	8.984.000
Bal Üretimi	105.727	114.471	107.920	109.330	104.077	96.344	118.297

Kaynak: Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü, 2022; Arıcılık Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü, 2023.

Türkiye'de illerin arıcı ve kovan sayılarına ilişkin dağılımını gösteren Tablo 8 incelendiğinde listede yer alan Muğla, Antalya, Aydın ve İzmir'in yoğun turist ziyaretine ev sahipliği yapan birer turizm destinasyonu olduğu dikkati çekmektedir. Bu yönüyle özellikle bu illerin birer apiturizm merkezine de dönüşebilecek potansiyele ve tecrübeye sahip olduğu söylenebilir. Aynı zamanda, listede yer alan diğer illerin de bölgesel turizm gelişim süreçlerinde apiturizme yatırım yapmak suretiyle kendilerini hem ürün açısından farklılaştırması hem de güçlü yönlerini öne çıkarmalarının faydalarına olabileceği söylenebilir. Bu illerde faaliyet gösteren profesyonel arıcıların doğru yönlendirilmesi ve apiturizme yönelik eğitilmesi ile her bir arı çiftliğinin bir apiturizm çekim noktasına dönüştürülmesi oldukça mümkündür. Bu yönüyle arıcılara ve arı çiftliği sahiplerine arılardan sadece gıda açısından değil bir yan gelir sağlayıcı olarak turizm açısından da faydalanabilecekleri güçlü şekilde vurgulanması gerekmektedir.

Tablo 8: Türkiye'de En fazla Arıcılık İşletmesi ve Arı Kovanına Sahip İller

İller	2022 İşletme Sayıları	2022 Kovan Sayıları
Muğla	4.894	884.096
Ordu	3.079	609.427
Adana	2.556	494.432
Mersin	2.720	347.045
İzmir	2.967	287.179
Sivas	3.552	287.104
Aydın	1.646	245.941
Antalya	3.236	244.655
Bitlis	931	207.120
Trabzon	2.643	169.773

Kaynak: Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü, 2022; Arıcılık Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü, 2023.

4.3. Avrupa Ülkelerinde ve Türkiye'de Apiturizme Yönelik Gelişmeler

Avrupa ülkeleri bağlamında Almanya, Avusturya, Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Fransa, İngiltere, İspanya, İtalya, Litvanya, Macaristan, Polonya, Portekiz, Romanya, Slovenya ve Yunanistan'da apiturizme yönelik hizmet sunan arı, arıcılık, bal müzeleri, ziyaretçi merkezleri ile açık hava arı çiftlikleri başta ülkelerin arıcılık ulusal birliklerinin web siteleri olmak üzere webde yapılan araştırma çerçevesinde yazar tarafından belirlenmiş ve Tablo 9'da tasnif edilerek sunulmuştur. Buna göre en fazla apiturizm müze/ziyaretçi merkezine sahip olan ülkeler sırasıyla Fransa, Almanya, İngiltere, İspanya ve Slovenya'dır. Çalışma kapsamında incelenen 15 Avrupa ülkesinden sadece üçünde (Romanya, Litvanya, Macaristan) bir adet apiturizm müzesi olduğu, diğerlerinde ise en az iki ve üzeri sayıda apiturizm müzesi olduğu anlaşılmıştır. Bu bağlamda Avrupa ülkelerinde apiturizmin genel olarak gelişme düzeyinde olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, Avrupa'da yer alan pek çok ülkede arıcılığın önemli görüldüğü ve turizm bağlamında arı müzelerine ve ziyaretçi merkezlerine önem verildiği görülmektedir. Bu açıdan, Avrupa ülkelerinde apiturizmin ilerleme göstermekte olduğu da söylenebilir.

Tablo 9: Avrupa Ülkelerinde Apiturizme Yönelik Müzeler/Ziyaretçi Merkezleri

Ülke	Apiturizm Müzeleri/Ziyaretçi Merkezleri
Fransa (11 adet)	Apiland Le Naturoparc Müzesi
	Le Musée De L'abeille
	Gramont Honey Museum
	Neuf-Berquin Bee Museum
	Bouin Plumoisin Bee Museum
	Sainte-Faust Eco-Bee Museum
	Le Musée du Miel à Gramont
	Ecomusée de l'abeille
	Musée de l'Abeille d'Opale
	Musée vivant de l'apiculture
	La Maison des Abeilles - Musée Vivant
Almanya (10 adet)	Weimar German Bee Museum
	Lebendiges Bienenmuseum Knüllwald- The Living Bee Museum Knuellwald
	Bienenmuseum In Plau Am See
	Zeidel Beekeeping Museum
	Deutsches Bienenmuseum
	Bienen Kunde Bee Museum Münstertal
	Bienen-Informationszentrum in Krefßberg
	Bienenmuseum Duisburg
	Bienenmuseum Elstal
Bienenmuseum Hohberg	
İngiltere (9 adet)	Warwickshire Bee Museum
	The Bee Centre
	Honeybee Discovery Centre
	National Beekeeping Centre Wales
	Gilbert White's House and Gardens
	Bee Urban Parks
	Quince Honey Farm Visitor Centre
	Chain Bridge Honey Farm Visitor Centre
Newquay Honey Farm Visitor Centre	
İspanya (9 adet)	Rancho Cortesano Honey and Bee Museum
	Museo de la Miel
	Poyales del Hoyo Bee Museum
	Urretxu Aikur Bee Museum
	The Casa de la Apicultura
	Centro De Interpretación Apícola
	Aula Museo Abejas Del Valle
	Honey Museum of Colmenar
Museu d'Apicultura, Llubís Museum of Beekeeping	
Slovenya (7 adet)	Verzej Open Air Museum
	Radovljica Apitourism Museum
	Čebelarstvo Ambrožič/ Beekeeping Ambrožič
	Krapje Beekeeping Museum
	Včelárska Paseka Open Air Museum
	Kozelj Beekeeping Museum
Visnja Gora Carniolan Bee House	
Yunanistan (5 adet)	Anel Honey Park
	Rodos Bee Museum- Melissokomiki Dodekanisou Bee Museum
	Apithano Honey Museum
	Ermionis Honey and Olive Oil Museum
	Klio Honey Farm

Tablo 9'un devamı

Çek Cumhuriyeti (5 adet)	Včelařské Museum of Beekeeping
	Chlebovice The Beekeepers Museum
	Castle Kolec Museum of Beekeeping
	Wallachian Open Air Beekeeping Museum
	Včelí Světv Hulicích Museum
İtalya (5 adet)	Trentino MMape Mulino Museo dell'Ape
	Museo di Apicoltura "Guido Fregonese"
	Platner Bienenhof Museum of Beekeeping
	Oderzo Museo di Apicoltura
	Museo del Miele
Polonya (5 adet)	Stróże Museum of Beekeeping
	Swarzedz/Skansen Open Air Beekeeping Museum
	Pszczelarstwa Kamianna Museum
	Pszczew Open Air Beekeeping Museum
	Ryszard Kostecki Beekeeping Heritage Park and Museum
Avusturya (4 adet)	Kunst Haus Wien Museum
	Carnica Bienenmuseum Kirschentheuer
	Gruberhäusl Bee Museum
	Kernhof Bee House
Bulgaristan (3 adet)	Sofia Museum of the Bee
	Nessebar Museum of the Honey
	Pure Honey Kirov Visitor Center
Portekiz (2 adet)	The Apiculture and Honey Museum
	Museu do Mel - Honey Museum Ponta Delgada
Litvanya (1 adet)	Stripeikiai Museum of Ancient Beekeeping
Romanya (1 adet)	Arkadie Kovaci Museum
Macaristan (1 adet)	Kis Blaton Visitor Centre

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Türkiye ise var olan tüm güçlü arıcılık sektörü ve bir bal ülkesi olmasına rağmen apiturizm kapsamında hizmet sunan müze/ziyaretçi merkezi olarak sadece dört adet müzeye sahiptir. Bu müzelerden ikisi Muğla ilinde, biri Aydın ve biri de İstanbul ilinde hizmet vermektedir. Kahramanmaraş ilinde de devam eden bir projesi olan Türkiye'nin özellikle hem arıcılık sektörünün hem de turizm sektörünün güçlü olduğu illerde apiturizm müzeleri tasarlaması ve hizmete sokması gerekmektedir. Söz konusu illerdeki yerel yönetimlerin bu konuya önem vermesi bölgelerinde apiturizm gelişimini tetikleyebilecektir. Avrupa ülkelerindeki apiturizm müze sayıları ile kıyaslandığında Türkiye bu konuda oldukça geride, başlangıç seviyesinde kalmaktadır. Nitekim arıcılık sektörü açısından Avrupa'nın yarısına denk bir koloni ve bal üretimine sahip olan Türkiye'nin apiturizm merkezleri açma konusunda Avrupalı rakip ülkelerden oldukça geride kaldığı görülmektedir.

Müzelerin yanında Türkiye, dünyada önemli bir bal ve diğer arı ürünleri üreticisi olarak pek çok profesyonel arı çiftliğine sahiptir. Bu çiftliklerin eğitim ve doğru yönlendirme ile desteklenerek birer apiturizm ziyaret alanına/noktasına dönüşebilmesi ve turistlerin ilgisini çekmesi oldukça muhtemeldir. Nitekim Google'da Türkçe olarak "arı çiftliği" anahtar kelimesi ile yapılan arama (29.10.2023) neticesinde 55.600 sonuç elde edilmiştir.

Tablo 10: Türkiye’de Apiturizme Yönelik Müzeler

Ülke	Apiturizm Müzeleri	Faaliyet Başlangıcı
Türkiye (4 adet +1 proje)	Polonezköy Arıcılık Müzesi (İstanbul)	2004
	Çine Arıcılık Müzesi (Aydın)	2010
	Özel Muğla Arıcılık Müzesi (Muğla)	2010/2012
	Marmaris Bal Evi (Muğla)	2012
	Afşin Arı Müzesi (Kahramanmaraş)	Yapım aşamasında

Kaynak: Akyürek, 2022; Çekal vd., 2022; TRT Haber, 2023.

Google’da çıkan sonuçlardan web sitesi olan arı çiftliklerinden özellikle bazılarının apiturizm bağlamında büyük potansiyeli olduğu söylenebilir. Nitekim bu arı çiftlikleri hem panoramik özelliği olan arazileri hem de arı bakımı ve arı ürünlerini sunuş yöntemleri açısından apiturizmde gelişme gösterebilecek çiftlikler olarak değerlendirilmektedir. Bunlar gibi pek çok profesyonel Türk arıcısının/bal üreticisinin hem çiftliklerini hem de ürettikleri ürünlerini internet ortamında tanıtmaya ve çevrimiçi satışına yönelik faaliyetlerinin olduğu görülmektedir. Buradan hareketle, Türkiye’nin genel anlamda apiturizm açısından çok büyük fırsatlara sahip olduğunu, bu çiftliklerden her birinin bir ziyaretçi merkezine dönüştürülebilme potansiyeli taşıdığını söylemek oldukça mümkündür.

5. Sonuç ve Tartışma

İnovatif bir turizm türü olarak apiturizmin kavramsal olarak incelenmesi, ikincil verilere dayalı olarak Avrupa ülkeleri ile Türkiye’nin apiturizm potansiyeli ve gelişmelerinin değerlendirilmesi ve yeni bir turizm olgusu olan apiturizme yönelik bilgi ve farkındalık düzeyinin artırılmasına katkı sağlanması amacıyla gerçekleştirilen bu çalışmanın sonunda Türkiye’nin apiturizm açısından çok büyük bir potansiyele sahip olduğu sunulan istatistikler ile ortaya koyulmuştur. Nitekim dünyanın en büyük bal üreticilerinden biri olan Türkiye coğrafi özellikleri bakımından her bölgesinde arıcılık yapılmasına uygun bir iklim ve bitki örtüsüne sahiptir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, Avrupa ülkeleri ile kıyaslandığında Türkiye apiturizm gelişimi açısından olması gereken konumda ve gelişim düzeyinde değildir.

Türkiye’nin son derece elverişli coğrafi ve iklim koşulları ve bal üretiminde küresel sıralamada önlerde yer alması göz önüne alındığında, arı çiftliklerinin sadece bal ve diğer arı ürünlerinin üretimi için değil aynı zamanda apiturizm faaliyetlerini de dikkate alarak planlanması gerektiği söylenebilir. Ayrıca bu planlama sürecinde turizm yetkililerinin apiturizm gündeminde olması gerekmektedir. Apiturizm diğer alternatif turizm türleri gibi yerel yönetimlerce ve merkezi otorite tarafından önem verilen bir yatırım alanı olmalıdır. Türkiye’de var olan profesyonel arıcılık çiftlikleri turizm yönlü olarak desteklenmeli, arıcıların turizm bilincinin geliştirilmesi için eğitimler, çalıştaylar düzenlenmeli ve apiturizm faaliyetleri ile ek gelir/döviz elde edebilecekleri arıcılara anlatılmalıdır. Ayrıca, arıcılar çiftlikleri ziyarete gelecek yabancı turistlere arı ürünlerinin üretim süreçlerini ve usul/tekniklerde coğrafi farklılıkları anlatabilecek şekilde eğitilmelidir. Türkiye’de bazı pilot bölgeler belirlenerek bu yönde çalışmaların yapılması ile apiturizmin gelişimi ve diğer bölgelere örnekliği desteklenebilir.

Bununla birlikte, apiturlara katılan turistlere sadece yalın bir çiftlik ziyareti değil, arıcılar tarafından çiftliklerde bal ve diğer arı ürünlerinin üretimine yönelik uygulamalı eğitimler ve diğer boş zaman aktiviteleri olarak rekreasyonel etkinlikler tasarlanarak turistik deneyim hem daha nitelikli hale getirilebilir hem de apiturizm kapsamındaki çiftliklerin çekiciliği artırılabilir. Bir destinasyonda apiturizm gelişiminde başarılı

olunmak isteniyor ise arıcılar, sivil toplum kuruluşları, turizm işletmeleri, yerel yetkililer ve hükümet dâhil olmak üzere pek çok kilit oyuncu arasında ürün geliştirme, konumlandırma ve pazarlama bağlamında işbirliği yapılması ve ortak bir amaç etrafında toplanılması hayati önem taşımaktadır.

Türkiye'nin sahip olduğu sadece dört apiturizm ve arıcılık ile ilgili müzesi bulunmaktadır. Ülkenin farklı yoğunluk ve üretim potansiyeli olmasına rağmen tüm bölgelerinde farklı tür, içerik, tat ve kokuya sahip bal üretimi yapılabilmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, Türkiye'nin sahip olduğu apiturizm ve arıcılık müzesi sayısı oldukça azdır. Öncelikle sadece Ege bölgesi illeri ve İstanbul'da olan apiturizm ve arıcılık müzelerinin örnek alınarak diğer bölgelerde ve illerde de uygulanması apiturizmin ülke sathında dengeli bir gelişim göstermesini sağlayabilir. Bu açıdan özellikle yerel yönetimlerin illerde bu ve benzeri müzeleri kurmaları son derece önemli görülmektedir. Henüz dünya için ve Türkiye içinde yeni bir kavram olan apiturizme yönelik yapılacak ileriki çalışmalar ile ilgili alana dair literatür zenginleştirilebilir. Bu nedenle, konuya yönelik yapılacak araştırmalara ihtiyaç olduğu aşikârdır. Özellikle, ampirik çalışmalar ile Türkiye'nin apiturizm gelişimine yönelik daha somut bilgilerin üretilmesi alanın gelişimi açısından son derece önemlidir.

6. Kaynakça

- Akyürek, S. (2022). Reflections on visitors' experiences of the beekeeping museum: an analysis of the guestbook notes. *European Journal of Tourism Research*, 32, 1-19. <https://doi.org/10.54055/ejtr.v32i.2569>
- Alayende, K. A. (2021). The apitourism advances in its research aspects. *Journal of Apitherapy*, 8(9), 01.
- Apimondia Uluslararası Arıcılar Federasyonu (2023). <https://www.apimondia.org/world-bee-day.html> (10.10.2023).
- Arıcılık Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü (2023). Arıcılık İstatistikleri. <https://arastirma.tarimorman.gov.tr/aricilik/Link/2/Aricilik-Istatistikleri> (10.10.2023).
- Arih, I. K., ve Korosec, T. A. (2015). Api-tourism: Transforming Slovenia's apicultural traditions into a unique travel experience. *WIT Transactions on Ecology and the Environment*, 193, 963-974. <https://doi.org/10.2495/SDP150811>
- Avrupa Birliği İstatistikleri (2023). Facts and figures on life in the European Union. https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/key-facts-and-figures/life-eu_en (15.10.2023).
- Avrupa Komisyonu Tarım ve Kırsal Kalkınma Genel Müdürlüğü (2023a). EU beekeeping sector, national apiculture programmes 2020-2022. https://agriculture.ec.europa.eu/system/files/2020-06/honey-apiculture-programmes-overview-2020-2022_0.pdf (20.10.2023).
- Avrupa Komisyonu Tarım ve Kırsal Kalkınma Genel Müdürlüğü (2023b). Honey market presentation. https://agriculture.ec.europa.eu/system/files/2022-04/market-presentation-honey_en_0.pdf (20.10.2023).
- Ayaz-Dönmez, N., ve Helvacıoğlu, F. (2023). Apiturizmin geliştirilmesi kapsamında apirota oluşturulmasına yönelik bir araştırma: Marmaris örneği. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 20(1), 41-56. <https://doi.org/10.24010/soid.1198465>
- Baycar, A. (2022). Yerel ürünlerin müze aracılığıyla turizme kazandırılması: Siirt arıcılık müze önerisi. *GSI Journals Serie A: Advancements in Tourism Recreation and Sports Sciences*, 5(2), 242-254. <https://doi.org/10.53353/atrss.1089927>
- Birleşmiş Milletler (2023). Dünya Arı Günü. <https://www.un.org/en/observances/bee-day> (15.10.2023).

- Cesur, E. (2021). A Creative Approach in Creative Tourism: Apitourism. (Ed.) Vilian Krystev, Sabriye Çelik Uğuz, Recep Efe, Erol Kapluhan. İçinde: *Tourism Studies And Social Sciences*. s. 75-91.
- Chand, B., Kumari, I., ve Kumar, R. (2022). Evolution of apiculture, history and present scenario. Rajesh Kumar, Om Prakash Agrawal, Younis Ahmad Hajam (Ed.), İçinde: *Honey A Miraculous Product of Nature*. NewYork: CRC Press.
- Crane, E. (1999). Recent research on the world history of beekeeping. *Bee World*, 80(4), 174-186. <https://doi.org/10.1080/0005772X.1999.11099453>
- Çekal, N., Doğan, E., ve Aktürk, H. (2022). Türkiye’de gastronomi müzeleri ve özellikleri. *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(11), 1655-1673. <https://doi.org/10.26677/TR1010.2022.1122>
- Çukur, F., ve Çukur, T. (2021). Muğla ili arıcılık potansiyelinin apiturizm açısından değerlendirilmesi. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 27(2), 113-122.
- Çukur, F., ve Çukur, T. (2022). Muğla ilinde arı safarının uygulanabilirliği üzerine bir değerlendirme. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 10(2), 1040-1052. <https://doi.org/10.21325/jotags.2022.1029>
- Deutschland, (2023). İlk uluslararası arı rallisi. <https://www.deutschland.de/tr/ilku-uluslararası-arı-rallisi> (20.10.2023).
- Dönmez, N. A., ve Helvacıoğlu, F. (2023). Apiturizmin geliştirilmesi kapsamında apirota oluşturulmasına yönelik bir araştırma: Marmaris örneği. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 20(1), 41-56. <https://doi.org/10.24010/soid.1198465>
- ELO (European Landowners’ Organization), (2023). Bee awards. <https://europeanlandowners.org/awards/bee-award/#> (20.10.2023).
- Ertuğral, S. M., Toprak, M. ve Kuran, İ. (2022). Api turizmin bölgesel kalkınmaya olan etkisinin değerlendirilmesi. *International Academic Social Resources Journal*, 7(44), 1829-1836. <https://doi.org/10.29228/ASRJOURNAL.67128>
- FAO (*Food and Agriculture Organization of the UN*), (2023). Dünya arı günü. <https://www.fao.org/world-bee-day/en> (15.10.2023).
- Fathi, M. R., Torabi, M., ve Razi Moheb Saraj, S. (2022). The future of apitourism in Iran based on critical uncertainty approach and DEMATEL/COPRAS techniques. *Journal of Tourism Futures*. 1-18. <https://doi.org/10.1108/JTF-09-2021-0215>
- Golob, D. (2023). 2023 World bee day-for bees and pollinator-friendly agricultural production. <https://slovenia.si/art-and-cultural-heritage/2023-world-bee-day-for-bees-and-pollinator-friendly-agricultural-production/> (20.10.2023).
- Izquierdo-Gascón, M., ve Rubio-Gil, A. (2023). Theoretical approach to api-tourism routes as a paradigm of sustainable and regenerative rural development. *Journal of Apicultural Research*, 62(4), 751-766, <https://doi.org/10.1080/00218839.2022.2079285>
- İngiltere Arıcılar Birliği, (2023). World Bee Day Events. <https://www.bbka.org.uk/world-bee-day-events> (28.10.2023).
- Jovanovic, S. S., Simicevic, D., ve Mihailovic, D. (2023). Apitourism as a development opportunity for health tourism- A case study of Surcin city municipality. *The First International Conference CASB: Health Tourism and Hospitality Proceedings Book*, 81-87.
- Kandemir, I. (2017). Beekeeping in Turkey: Past to present. Fani Hatjina, Georgios Mavrofridis, Richard Jones (Ed.). İçinde: *Beekeeping in the Mediterranean From Antiquity to the Present*. s. 85-91.
- Karasar, N. (2005). Bilimsel araştırma yöntemi (15. Baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Koç Pınar, B. ve Özgürel, G. (2023). A Niche Market: Api Therapy and Api Tourism. *International Journal of Tourism And Destination Studies*, 2(1), 1-11. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7827998>

- Kritsky, R. (2017a). Beekeeping from Antiquity Through the Middle Ages. *The Annual Review of Entomology*, 62, 249-264. <https://doi.org/10.1146/annurev-ento-031616-035115>
- Kritsky, R. (2017b). The quest for the perfect hive: Ancient Mediterranean origins. Fani Hatjina, Georgios Mavrofridis, Richard Jones (Ed.). İçinde: Beekeeping in the Mediterranean From Antiquity to the Present. s. 50-55.
- Lyubenov, L., ve Dimitrov, S. (2021). Development of ruse region as a destination for apitourism. The Overarching Issues of the European Space - From Sustainable Development to Sustainability. Porto, Faculdade de Letras da Universidade do Porto. pp. 107-117. <https://doi.org/10.21747/978-989-9082-08-3/overa6>
- Pal, S., ve Bhattacharya, S. (2023). Apitourism in agritourism: A fusion of greenery, apiculture & tourism in the valley of Jampui Hills of North East India. *Plant Archives*, 23(1), 51-55. <https://doi.org/10.51470/PLANTARCHIVES.2023.v23.no1.008>
- Pınar Koç, B., ve Özgürel, G. (2023). A niche market: Api therapy and api tourism. *International Journal of Tourism and Destination Studies*, 2(2/1), 1-11. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7827998>
- Popescu, A., Dinu, T. A., Stoian, E., ve Şerban, V. (2021). Honey production in the European Union in the period 2008-2019-A statistical approach. *Scientific Papers Series Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development*, 21(2), 461-473.
- Sak, R., Şahin Sak, İ. T., Öneren Şendil, Ç., ve Nas, E. (2021). Bir araştırma yöntemi olarak doküman analizi. *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 4(1), 227-250. <http://doi.org/10.33400/kuje.843306>
- Sancak, K., Zan-Sancak, A., ve Aygören, E. (2013). Dünya ve Türkiye'de Arıcılık. *Arıcılık Araştırma Dergisi*, 5(10), 7-13.
- Shiffler, K. (2014). Api tourism as added-value: The case of la ruta de la miel in Chile. Yüksek Lisans Tezi. Norveç Yaşam Bilimleri Üniversitesi, Bitki Bilimleri Anabilim Dalı: Norveç.
- Sivic, F. (2013). Apitourism. *Bee World*, 90(3), 66-67. <https://doi.org/10.1080/0005772X.2013.11417547>
- Slovenya Tarım, Orman ve Gıda Bakanlığı (2023). Slovenia and beekeeping. [https://www.gov.si/en/registries/projects/world-bee-day/slovenija-in-cebelarstvo/\(15.10.2023\)](https://www.gov.si/en/registries/projects/world-bee-day/slovenija-in-cebelarstvo/(15.10.2023)).
- Suligoj, M. (2021). Origins and development of apitherapy and apitourism. *Journal of Apicultural Research*, 60(3), 369-374. <https://doi.org/10.1080/00218839.2021.1874178>
- Suna, B. (2018). Apiturizm'in Türkiye'deki yeri ve önemi. *Uludağ Arıcılık Dergisi*, 18(1), 42-51. <https://doi.org/10.31467/uluaricilik.427589>
- Suna, B. (2019). Assessment of api tourism in Turkey by SWOT analysis. *Uludağ Bee Journal*, 19(1), 12-18.
- Suna, B. (2020). Turizmde arıcılığın kullanımına keşifsel bir yolculuk. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 31(1), 19-30. <https://doi.org/10.17123/atad.713558>
- Şahin, O., ve Aydın, A. (2021). Kültürel, gastronomik ve turistik değer: Muğla'da arıcılık ve özel Muğla arıcılık müzesi örneği. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 459-473. <https://doi.org/10.26677/TR1010.2021.674>
- Şeker, T. İ. (2020). Sivas ilinin api-turizm potansiyelinin incelenmesi. *Yönetim, Ekonomi ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 4(5), 364-373. <https://doi.org/10.29226/TR1001.2020.220>
- Şimşek, M. (2023). Apiturizm. (Ed.) Merve Öksüz, içinde: Turizm Alanında Çok Yönlü Araştırmalar, Gaziantep: Özgür Yayınları. <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub71.c314>
- Slovenya Tarım, Orman ve Gıda Bakanlığı (2023). <https://www.gov.si/en/>

- Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü (2022). Ürün Raporu: Arıcılık. <https://arastirma.tarimorman.gov.tr/tepge/Belgeler> (20.10.2023).
- Topal, E., Adamchuk, L., Negri, I., Kösoğlu, M., Papa, G., Dârjan, M. S., Cornea-Cipcigan, M., ve Margaoan, R. (2021). Traces of honeybees, api-tourism and beekeeping: From past to present. *Sustainability*, 13, 11659. <https://doi.org/10.3390/su132111659>
- TRT Haber (2023). Kahramanmaraş'ta lavanta tarlasına "Arı Müzesi". <https://www.trthaber.com/haber/guncel/kahramanmarasta-lavanta-tarlasina-ari-muzesi-737335.html> (05.11.2023).
- Uzun, A., Dalgın, T., Çeken, H., ve Özer, Ç. (2022). Arı Turizminin Kırsal Kalkınma Üzerindeki Etkisi: Marmaris Örneği. *Asya Akademik Sosyal Araştırmalar*, 6(22), 179-192.
- Wos, B. (2014). Api-tourism in Europe. *Journal of Environmental and Tourism Analysis*, 2(1), 66-74.
- Yılmaz, B., ve Saraç, Ö. (2022). Api turizmin Sapanca destinasyon imajı üzerindeki muhtemel etkileri. 20. Geleneksel Turizm Sempozyumu Bildiriler Kitabı, s.1-10. <https://gts20.subu.edu.tr/sites/gts20.subu.edu.tr/files/2022-06/GTS20%20Bildiri%20Kitab%C4%B1.pdf> (15.10.2023).

Hakem Değerlendirmesi: Dış	Bilgilendirilmiş Onam Formu:
bağımsız.	Çalışma ikincil verilere dayalıdır.
Teşekkür: Katkılarından dolayı hakemlere teşekkür ederim.	Araştırmacıların Katkı Oranı: Çalışma tek yazarlıdır.
Destek Bilgisi: Herhangi bir kurum ve/veya kuruluştan destek alınmamıştır.	Etik Kurul Onayı: Çalışmanın ikincil verilere dayalı olması sebebiyle gerek duyulmamıştır.
Çıkar Çatışması: Çalışma tek yazarlıdır.	